

معراج نامه

سفر معجزه‌آسای پیامبر (ص)

ماری رزسگای

ترجمه‌ی دکتر مهناز شایسته‌فر

انتشارات مؤسسه‌ی مطالعات هنر اسلامی، ۱۳۸۵

معراج نامه‌ی شاهرخی که توسط میرحیدر شاعر به زبان ترکی ترجمه و به وسیله‌ی مالک بخشی هراتی به خط اویغوری کتابت شده، با شصت و یک نقاشی مذهب‌تزیین شده، مراحل سفر عجیب محمد(ص) را نشان می‌دهد. پیامبر در شب معراج، سفر خود را از مسجدالحرام در مکه شروع و از آن جا با براق، در حالی که جبرئیل ایشان را همراهی می‌کرد، به سوی مسجدالاقصی طی مسیر می‌کند. در این مسجد، پیامبر از نقاط مختلف مسجد، بیت‌اللامع زادگاه حضرت مسیح (ع) و همچنین منازل و جایگاه انبیاء دیدن کرده و در بعضی مکان‌ها دو رکعت نماز به جای می‌آورد. این وقایع بخش اول سفر پیامبر را تشکیل می‌دهد. در بخش دوم سفر، پیامبر (ص) از بیت المقدس به آسمان‌ها سفر کرده و با ارواح و فرشتگان آسمانی و پیامبران سخن گفته و در بهشت و جهنم، درجات مختلف افراد بهشتی و جهنمی را مشاهده می‌کند و به رموز هستی و اسرار جهان آفرینش و آثار قدرت خداوند نایل می‌شود و تا سدرةالمنتهی، مقام قرب الهی پیش می‌رود. آنجا پایان سفر است. پیامبر از این نقطه بازمی‌گردد، ابتدا در مسجدالاقصی فرود آمده و سپس به مکه برمی‌گردند.»

معراج نامه سندی خطی و مصور از دوره‌ی تیموریان، بیانی است از عروج عارفانه‌ی پیامبر (ص). طبق انجنامه‌ی کتاب، این نسخه به سفارش شاهرخ میرزا (۱۴۳۶ - ۱۴۳۵/۸۴۰-۸۳۹) تهیه شده است. کتاب با مضمون مذهبی، و با روش توصیف تصاویر به سیر تحول خط در هنر جهان اسلام اشاره می‌کند. بی‌تردید معراج پیامبر از جمله مضامینی است که در هنر نگارگری اسلامی بارها و بارها به آن پرداخته شده است. موضوع معراج نامه که ارائه‌ی ملکوت هفت آسمان و عجایب بهشت و دوزخ است، در قرآن کریم در سوره‌های اسراء، زخرف و نجم و همچنین احادیث و روایات اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. از مضامین اصلی این نسخه، همانا دیدار از پیامبران در طبقات آسمان، عرش و بهشت و دوزخ است.

متن نسخه دارای ۶۱ تصویر رنگی به زبان ترکی خاوری خاقانی است که توسط میرحیدر شاعر، ترجمه و به خط اویغوری از هرات خوشنویسی شده است. در این تصاویر، مراحل پی‌درپی سفر عجیب پیامبر (ص) نشان داده می‌شود. در این نسخه، همچنین تأثیر نقشمایه‌های هنر چینی و عناصر تصویری مغولی دیده می‌شود. این نسخه که در کارگاه هنری هرات در خراسان سده‌ی پانزدهم / نهم پدید آمده توسط مترجم داستان‌های هزار و یک شب آنتوان گالان (۱۷۱۵-۱۶۴۶ / ۱۱۲۷-۱۰۵۶) در قسطنطنیه خریداری شد. سپس این نسخه به فرانسه منتقل و در کتابخانه‌ی کلبرت جای گرفت. وزیر لویی چهاردهم از فرانسوا پتیس دولاکروا درخواست کرد تا کتاب را بازنویسی کند. وی که شرق‌شناس برجسته‌ای به شمار می‌رفت از عهده‌ی رمزگشایی این نسخه برنیامد، اما توانست شرحی از نقاشی‌های تزیینی آن ارائه دهد. در اواسط قرن ۱۸ نسخه‌ی خطی به کتابخانه‌ی سلطنتی سپرده شد و تقریباً یکصد و پنجاه سال بعد، آبل رموسات (۱۸۳۲-۱۷۸۸/۱۲۴۸-۱۲۰۳) چین‌شناس معروف توانست

بخش‌هایی از متن نسخه‌ی معراج‌نامه را رمزگشایی کند و آن را

در اثر معروف خود به نام «بررسی‌های زبان تاتار» در سال ۱۸۲۰ / ۱۲۳۶ به چاپ برساند. این نسخه به قطع رحلی و خط اویغوری هم اکنون در کتابخانه‌ی سلطنتی نگهداری می‌شود. در سال ۱۸۸۳، powet de courteille ترجمه‌ی فرانسوی کتاب را به انجام رساند و حدود یک قرن بعد، در سال ۱۹۷۷، ماری رزسگای Marie Rose saguy کتاب معراج نامه را با معرفی تصاویر و شرحی بر مشخصات نسخه و توضیحات مبسوط شامل عروج پیامبر، عروج عرفانی، هنر مشرق زمین و سرچشمه‌های آن، تهاجم مغول، فتوحات مسلمانان، شاهکار هنر تیموری و چگونگی تهیه نسخه‌ی خطی و مراحل فنی آن، به تحریر درآورد.

رنگ‌بندی دوره‌ی تیموری در تصاویر این نسخه نه تنها در ظروف سفالین و چینی که در البسه، فرش و پوشش دیوارها با رنگ‌های روشن به چشم می‌خورد. ماری رزسگای نویسنده‌ی این کتاب خود از جمله محققان شرق‌شناس در حوزه‌ی هنر اسلامی است. ریچارد پیوتیز آن را از زبان فرانسه به انگلیسی ترجمه کرده است.

کتاب توسط خانم مهناز شایسته‌فر به فارسی ترجمه شده و همان‌گونه که مترجم اشاره می‌کند، توجه خاص اعتقادی هنرمندان به مضامین مذهبی، معراج را در ردیف حوادث خارق‌العاده و به عنوان معجزه‌ی پیامبر (ص) می‌نگرد که دارای مراحل است و تصویرگران ایرانی به این موضوع توجه کرده‌اند. گفتنی است که نسخه‌ی حاضر برای نخستین بار است که صفحه‌آرایی شده و در ایران منتشر می‌شود. مترجم برای فهم دقیق مطالب نکاتی را به صورت پاورقی آورده است. در توضیح متن، اصل آیات و در صورت نیاز ترجمه‌ی آنها نیز به پاورقی انتقال یافته و سال‌ها، نیز به دو صورت میلادی / هجری - قمری معادل‌یابی شده است.

در کتاب حاضر، از منابع نویسندگانی چون گری، کوئتل، بلوشه و شتوکین استفاده شده است. کتاب، کمتر به نسخه‌ی معراج‌نامه‌ی میرحیدر و چگونگی خطاطی آن پرداخته، اما در عین حال پدیده‌ی معراج پیامبر (ص) را به نحوی مناسب معرفی می‌کند. معراج نامه، بی‌تردید به لحاظ تصویرگری، صفحه‌آرایی و نوع خطوط، از سایر کتاب‌هایی که هم‌زمان به سفارش شاهرخ میرزا استنساخ و مصور شده، متمایز است. خط اویغوری که از الفبای آرامی گرفته شده، در نسخه‌ی معراج‌نامه در چند خط باریک در کنار متن تصویری در حالت افقی بر متن نخودی رنگ کاغذ نوشته شده است.

در بخش توضیحات و تصاویر، در تصویر ۱ که نخستین سرلوح را نشان می‌دهد، نمونه‌ای از خط اویغوری در ۱۳ سطر در میان تزیینات اسلامی و ظریف دیده می‌شود و دو نقشمایه‌ی مرکزی در مضمون خط عنوان آمده است: «بدین گونه پیامبر (ص) (رستگار باد) به معراج رسید.»

کلمات خاص اویغوری، در بعضی موارد با رنگ قرمز و طلا نوشته شده است. در سطر پایانی نخستین سرلوحه، به زبان عربی و با مرکب قرمز، نزدیک به نوعی نسخ کتابت شده و به روایت معراج پیامبر (ص) از انس بن مالک اشاره می‌کند.

در تصویر ۲ به نزول جبرئیل بر پیامبر و در تصویر ۳ تحت عنوان «در راه اورشلیم»، پیامبر هنگام معراج در راه اورشلیم بر حیوان عجیب‌الخلقه‌ای به نام براق سوار شده است. در این تصویر بر روی پرچم میکاییل قطعه‌ای لوزی شکل مزین به الله به خط کوفی بنایی در حالت مورب و همراه با تزیینات در بالای صفحه ارائه شده است. در تصویر ۶ با عنوان «بر سواحل کوثر»، پیامبر سوار بر براق با راهنمایی جبرئیل به آسمان بالا می‌رود و به سواحل دریایی عظیم می‌رسد که با قدرت الهی در هوا معلق است. تصویر ۳۴ به «سجده رفتن حضرت محمد (ص) در عبادت پروردگار» را به تصویر کشیده و در صحنه‌ی مقابل آن متنی ۱۷ سطر به خط اویغوری دیده می‌شود با متنی عربی شامل شهادتین و ثنای حضرت در بارگاه الهی که با مرکب قرمز مشخص شده است. متن عربی شبیه به نوعی نسخ نوشته شده و جلوه‌های معنوی آیات الهی توصیف می‌شود و... بی‌تردید ترجمه‌ی اثر حاضر، مکملی با ارزش در دایره‌ی مطالعات نگارگری ایرانی و از جهت مباحث عرفانی و مذهبی اثری درخور توجه است.